

Landskap: Småland *Upptecknat av:* folkskoll.G.A.Hartman
Härad: S.Möre *Adress:* Vissefjärda
Socken: Vissefjärda *Berättat av:* Upptecknaren
Uppteckningsår: 1947 *Född år* 1888 *i* Vissefjärda sn.

Folkliga namn på växter. s.1-5.
 Tilltalsord. s. 6-7.
 De kloke. s.8-9.
 Likkistsnickeri. s.10-13.

Folkliga namn på växter.

I denna trakten finns vid sidan om de riktiga benämningarna på växter och växtdelar även namn, som av ålder brukats så att säga "i vardagslag". Ni har bett mig ta reda på några sådana, och här följer så många, som jag hittills har lyckats uppspara.

I folks vardagsspråk bortfaller för det mesta "r" i slutet av orden, t.ex. gran - grana'. Jag nämner detta här i början, så slipper jag tala om det för varje gång.

Om man därför skulle börja med granen, så heter det som ovan sagts gran-grana', men man hör ibland gran, flera "gräna". Liknande är fallet med tall-talla' eller tall-tälla. Tallen kallas ju också fur. Här säges en fea, flera fera. Härav följer feasko (furskog), gransko (granskog), (gränsko), tallsko (tallskog), tällsko. Virket av gran blir "grane", av tall "talle" och av fur "fea". Barren på gran, tall (fur) och en blir "graij", t.ex. gran-graij, tall-graij, fea-graij. Barrskog kommer följaktligen

2.

ACC. N:R M. 10314: 2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

att heta "graijsko". Kottarna kallas "borrar", såsom tall-borr (med "o"-ljud), gran-borr.

När det gäller namn på andra träd, så blir asp = äsp, alm = älm eller elm, björk blir birk, och virket heter äspe, älme och björke. På en finns en gallbildning, som kallas "kik-bär". Den består av en fyrdelad bildning, och inuti den ligger en larv. Ordet kikbär kommer sig av, att denna växt del i gamla tider användes som medel mot kikhostan.

Ibland fruktträd och bärbuskar har vi följande benämningar: apel för äppleträd, päanatraij för päronträd, frukten traij-päan = träpäron = päron, keas för körsbärsträd, keas-bäa = körsbär, plommen-traij för plommonträd, vitplommon eller gulplommon = ägga-plommen, krusbär = stickelbäa, stickelbäas-bosk (stickelbärsbuske = krusbärsbuske), vinbär = risp (denna benämning ej i orten men uppgiften erhållits i närgränsande blekingesocken (Eringsboda). Lingon har det välkända namnet krösen, lingonsylt = krös-namos, blåbär kallas här blåbär, men i sagda del av Bleking är det "svään" eller "schään", och odon benämnes "blå-bukar".

Ekollon = ek-aan(Eringsboda socken).

Lin kallas här to men i övriga Småland "hör".

Kvickrot heter röte eller långröt. Skämtsamt kallas det "bon-nalättja".

Prästkrage,likaså de liknande åkerkulla,sötblomster och bal-dersbrå,nämnes utanåtskillnad "prästa-skala"(prästskallar).

Mattlumner har fått namn efter sporerna,som kallas "puff", och när man kallar växten vid namn,så blir det puff.

Oxel blir detsamma,alltså oxel,men bären bär det komiska nam-net "fes-pinnar". Förr brukade nämligen folk,i synnerhet små-nojkar,plocka oxelbär och äta.Innan de åts,värmdes de på en stekpanna.De blev väl väderstinna av bären,därav namnet.Lik-nande brukade man förfara med slånbären:efter det de blivit frostbitna,plockades de och stektes - t.o.m. i en kaffebränna-re - av barn och ungdom,samt åts utan socker.

Molla kallas mejl,flertal mejla,rödsyran = sua = syra.

Åkerfräkan = rävarompa,pärlhyacint = pärlblommor eller blå-pärlor,kabbeleka blir "bäcka-blomma",gökärt = göka-mat.

Gullviva kallas gökaböx eller göka-böxo, gulmåra (när den blommar) bär det otrevliga namnet "barna-skett".

Vanlig fräken i sjöarna kallas fraijen, säv för sävja, flertal sävjour, bladvass för ben-vass (på grund av det hårda strået).

Potatis kallas här "päan". Det är därför man kallar päron för traij-päan, för att skilja från potatis, som finns i jorden. Potatisen kallas ju på andra håll "joa-päan", dock ej här. Därav följer päana-stjälk, små-päan, rosen-päan o.s.v.

Näckros benämnes schauninga-blomma, bladen till näckrosen blir då schauninga-bla.

Murklorna: murkla, topp-, lik med mortla. Av dem finns med mörk färg = svart-mortla, en sort ljusare = vit-mortla. Stenmurklan benämnes "kärings-öan (kärings-öron), och säkert har någon man hittat på detta för att driva med fruntimmerna.

Pense = ansiktsblomma, eternell = evighetsblomma, blåklint = råg-blomma, stenhallon = klasa-bär, hästfibla = midsommarblomma, geranium (fönsterträd) = ranika, fuchsia = bloddropsträd eller Kristi blodträd, svingel = töddi (ö som i törst) ogräs bland råg,

åkerven = bunk, brakved = snokabärsbuske, olvon = oljebärsbuske, gul narciss = påsklilja, vit narciss = pingstlilja, stormhatt = gubbahättor, krasse = flickan i ängen eller flickan i det gröna, vattenklöver = bläck, slån = tyanbuske, åbrodd = gubbaskägg, tusensköna = pytta, rot-tryffel = löp-äpple.

Angående "löp-äpple" så hittade vi ofta av dessa, när vi hackade i bränna, d.v.s. efter svedjande satte potatis. Den fanns under stubbar och rötter på svedjemarken. Namnet antyder, att de förr brukades som "kärleksmedel".

Knutarv = ett ogräs bland havre på mossarna, mjölke = ålamärke, hagtorn = hackentorn, starr (rundstarr) = staigg, åkertistel = vasstista (växte bland korn), och rova (matrova, plattrund) = brånarova (brånarova). Sådana odlades på svedjeland bland potatiskuporna. Är man satte potatis på "bråne", svedjeland, spridde man här och var mellan potatiskuporna ut rovfrö, och detta skedde genom att man på tungan tog några frön samt "sprutade" ut dem åt olika håll. "Spruta rovfrö" var därför benämningen på dylik sådd .

ACC. NR M. 10314:6.TILLTALSORD.

Jag nämnde i min uppteckning "de kloke" om Kajsa-Lena i Fågglasjö, Vissefjärda, att hon tilltalade sin herre och man med "ni". Något liknande förekom inte hos några andra familjer i trakten. Maken hette Olof Petersson, och ofta hörde man K.-L. säga "Ni, Olof", när hon tilltalade honom. Annars var ju ordet "du" alltid vanligt mellan makar.

Mellan föräldrar och barn skulle alltid barnen vara mycket noga att säga "ni" till far och mor. Om de bröt mot denna oskrivna lag, vankades det en örfil och det kvickt. Numera är det alltid "du" som användes av barn som tilltalsord till föräldrarna. Barnen var lärda att säga ni icke blott till föräldrarna, utan samma tilltalsord måste man använda till mor- och farföräldrar, mosttrar och fastrar, far- och morbröder och för övrigt till alla, som var äldre. Det var uttrycket för hövlighet och underdånighet, som det hövdes unga att visa för ålder och grå hår.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ACC. N:R M. 10314:6.TILLTALSORD.

Jag nämnde i min uppteckning "de kloke" om Kajsa-Lena i Fågglasjö, Vissefjärda, att hon tilltalade sin herre och man med "ni". Något liknande förekom inte hos några andra familjer i trakten. Maken hette Olof Petersson, och ofta hörde man K.-L. säga "Ni, Olof", när hon tilltalade honom. Annars var ju ordet "du" alltid vanligt mellan makar.

Mellan föräldrar och barn skulle alltid barnen vara mycket noga att säga "ni" till far och mor. Om de bröt mot denna oskrivna lag, vankades det en örfil och det kvickt. Numera är det alltid "du" som användes av barn som tilltalsord till föräldrarna. Barnen var lärda att säga ni icke blott till föräldrarna, utan samma tilltalsord måste man använda till mor- och farföräldrar, mosttrar och fastrar, far- och morbröder och för övrigt till alla, som var äldre. Det var uttrycket för hövlighet och underdånighet, som det hövdes unga att visa för ålder och grå hår.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ACC. NR M. 10314:7LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Men ännu i min barndom existerade ett annat tilltalsord att brukas mot föräldrar, nämligen "I". I vår grannby Bläsemåla fanns en bonde, C. J. Israelsson, och hans barn måste till honom och modern säga I. "I, far," och "I, mor", hörde man dessa barn tilltala föräldrarna med. Det tyckte jag var synnerligen ålderdomligt och besynnerligt. Det chockerade lika mycket, som om man nu finge höra barn säga "ni" till föräldrarna.

Folk i denna bygd, som låg avskild från allfarvägar, var mycket konservativt, och länge höll sig gamla seder och bruk här, längre än i andra byar och delar av församlingen. Och allt fortfarande är man skeptisk och betänksam mot det nya i tiden, vilket så småningom kommit också hit.

Mot överhetspersoner brukades icke tilltalsordet "ni", ty det skulle ha varit oartigt. Då sade man titeln: prostén, kommissarien, inspektoren, skolläraren, fröken (om lärarinnan) o. s. v. Detta sätt att tilltala är ju alltjämt det vedertagna.

1.

ACC. NR M. 10314:8.

DE KLOKE.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

En liten sak som komplettering till min förut insända uppteckning med ovanstående rubrik vill jag här meddela.

På vår äga i Fåglasjö, nära gränsen mott Pellamåla, allt i Vissefjärda socken, och bara några hundra meter från gamla skolan, bodde en träskomakare, som hette Karl Johan Karlsson. Han arrenderade där ett litet torp och ägde själv stugan, han bodde i. Denna låg vid häradsvägen Långasjö-Holmsjö-Karlskrona. Vi barn hade alltid vägen förbi stugan, då vi gick till och från skolan.

Mannen var mycket liten till växten samt kallades i dagligt tal Lill-Kal-Joan omväxlande med Träsko-Kal-Joan. Han var född i Gunseryd, Eringsboda socken, Blekinge, på gränsen mot Småland. Där är genuin skogsbygd, och säkerligen var folket i denna trakt mycket vidskepligt. För 50 år sedan gick jag i den nämnda folkskolan, och någon gång inträffade det, att något av barnen hade fått näsblod, antingen genom något slagsmål eller bara genom att "näsan sprungit opp", d.v.s. vanligt näsblod.

2.

ACC. NR M. 10314:9.

Jag minns särskilt väl, att vid svår näsblod var det att gå in till Kal-Joan, ty han kunde "stämna blo". Självt hade jag aldrig anlitat honom, men som sagt, en och annan av kamraterna var inne i stugan för att få hjälp. Efter att "patienterna" kommit ut, var vi kvicka att fråga ut dem, hur det hela hade tillgått, men vi fick aldrig riktigt reda på den saken. Men så mycket framgick det dock, att Kal-Joan fått blodet att stillas genom att bruka något vidskepligt sätt. "Han plottrade (mumlade) något och hade en del "änter" för sej", blev kamratens svar på vår nyfikenhet. "Änter" är lika med vad vi menar med trick.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

1.

ACC. NR M. 10314:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Likkistsnickeri.

I var eller nästan varje by på landet förekom för cirka 50 år sedan och därförut, att byns snickare eller någon träkunnig bonde tillverkade likkistor åt de avlidna i byn och närmaste trakt. Så det fanns icke kistor på lager att inköpa vid behov såsom nu för tiden.

När nogon av byns invånare dött, var det att sända bud på kistsnickaren, för att han skulle taga mått på den döde, så att kistan skulle vara lagom stor. Bräder till kistan fick den dödes anhöriga släppa till, om det var någon bondefamilj, men om det var fråga om en backstugusittare, vilken ej hade egna bräder, släppte snickaren till eller gick och lånte av någon bonde t. v. Bräderna skulle vara av furu samt 1 1/4 tum tjocka, ty annars gick det icke att i locket göra de djupa kälningar, som måste vara för att det hela skulle bli så fint som möjligt.

I min hemby, Fåglasjö i Vissefjärda, var under min barndom bonden Olof Petersson likkisttillverkare på beställning. Han

2.

ACC. NR M. 10314: //

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

hade ett särskilt litet hus, där verkstaden var inredd. Byn var då för tiden bebodd av 10 självvägande bönder, varförum bodde där soldat samt skraddare och träskomakare jämte ett par, som kan rubriceras backstugusittare. Då man i stugorna på denna tid aldrig hade hört eller tänkt på barnbegränsning, var de fulla av ungar, 8-10-12 var det vanliga antalet. Så att antalet invånare var över hundratalet mot nu det halva. Det var sålunda rätt ofta, dödsfall inträffade, ty läkare hade man inte att tillgå utom i närmaste stad. Blev någon sjuk, försökte man kurera honom med några folkmediciner, och hjälpte ej detta, så kunde det inträffa två alternativ: antingen fick den sjuke dö eller också sökte man läkare i elfte timmen. Kommer så till, att "barnens mordängel", difterin, krävde talrika offer, så förstår man, att likkistsnickaren inte behövde vara sysslolös. Vissa tider, såsom kalla vintrar, stod tre-fyra lik samtidigt "ovan jord".

Likkistan den tiden skulle vara gjord helt av trä, alltså inga spikar fick förekomma. Sidorna fästes vid gavlarna medelst trädubbar, smala pinnar av furuträ av omkring 1/4 tums tjocklek.

3.

ACC. NR M. 10314:12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Detta sätt använde man troligen för att seden var att intet av järn eller stål fick förekomma i kistan. Dessutom var spikar dyra, så att man av sparsamhetsskäl i stället tog sig för att dubba ihop delarna. Detta sätt att spara spik var ju vanligt i gamla tider också i övrigt vid träarbeten, såsom vid byggnaders "spängning", d. v. s. brädfodring med upprättstående bräder med smala ribbor över sömmarna. Likaså fogade man i vissa fall t. o. m. hop bräderna och gavlarna med dubbar, när man gjorde ekor att ro med i småsjöarna.

När träet i kistan var färdigt enligt de gjorda måtten, sammanrördes svart färg av linolja och kimrök, varmed kistan beströks utanpå utom förstås botten. På locket ströddes finkrossade stenkol, vilket fastnade i färgen och torkade fast. Sen var det att garnera överkanten på kistan runt om med flor, svart eller vitt, och rynkades detta samt fastsattes säkerligen med lim. Men sedermera, då viskepelsen försvann, spikades tylllet fast med kardnubb, det var ju allra bekvämast.

Då kistan var helt färdig och torr, nedlades den döde uti densamma, sedan först tvättningen av liket skett. Denna tvättning förrättades av någon gammal kvinna, som brukade anlitas i byn, och ofta var Kajsa-Lena, likkistsnickarens hustru, den som utförde detta arbete. Var det en man, som dött, skulle han rakas först, och till detta hade man någon mansperson. Rakningen skulle ske med den dödes kniv, och "rakaren" fick för sitt besvär kniven. Likkistsnickaren var så med om nedläggningen i kistan, men locket lades ej på, ty då "höll sig" liket icke så länge, det "förvandlades" fortare.

Ett privilegium, som likkistsnickaren hade, var, att vid färden till kyrkan skulle han åka jämte kusken på likvagnen. På begravningsdagen, innan avfärden skedde i procession, var det också han, som hade att lägga på kistlocket och fästa detsamma. Var kistan beställd från någon annan by, var likkistmakaren alltid bjuden på begravningsdagen och åkte även då på kuskbocken på vägen till kyrkan. Hemfärden fick han göra i någon av böndernas vagnar.-